

**AHMET MİDHAT EFENDİ'NİN ROMANLARINDA YAŞAYAN
KÜLTÜREL ZENGİNLİK**

Dr. Şahmurat ARIK*

ÖZET

Ahmet Midhat Efendi, Türk Edebiyatında romancı kimliğiyle öncü bir şahsiyettir. Kaleme aldığı hikâye ve romanlarda neredeyse tüm bilgi ve birikimini okuyucularıyla paylaşarak onları eğitime yoluna gitmiştir. Hatta bu gayeyi taşımadığı zamanlarda bile okuyucularını aydınlatmış; unutulmuş âdetlerimizi, duyunca şaşırduğumuz hassasiyetleri ve anlam veremediğimiz bazı incelikleri, zevkli kalemiyle romanlarına yansıttığını bilmiştir. Bu çalışmada, Ahmet Midhat'ın romanları vasıtasıyla günümüze kadar ulaşan İstanbul'un bazı semtlerinde gayrimüslimlerin ikâmet edememesi, sigaradan evvel çubuk içimi ve çubuk kesesinin istimali, gelinlerin yüzlerinin yazılması, düğün ertesinde içilen paça ve o gün giyilen paçalık, "hanım" ve "bey" gibi bazı unvan sıfatlarının kullanımı, "helâlî kumaş"tan imal edilmiş "helâlî gömlek", renk ismi olarak "kumru göğsü"nü tercih etmesi ve "bıçak silimi" gibi bazı örf ve âdetler, küçük başlıklar hâlinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat, İstanbul, çubuk, yüz yazısı, unvan sıfatı, helâlî gömlek, bıçak silimi

ABSTRACT

Ahmet Midhat Efendi is among the first Turkish novelists. He aimed at educating and teaching his readers by sharing almost all of his knowledge and experience with them in his stories and novels. Even in the Works which do not serve his purpose, he again tried to present something; he reflected in his novels with his wonderful style the forgotten traditions, the surprising sensitivities and courtesies. In this study, some usages and customs such as the fact that non-muslims can't live in some districts of İstanbul, smoking of long rods prior to cigarettes and the use of rod bags, face script, eating paça(a kind of traditional soup) after the

* Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Devrek Fen-Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Böl., Öğrt. Üyesi

weddings and paçalık(a kind of a traditional dress) worn on the same day, using title adjectives like Mrs and Mr, permitted(religiously) shirt made of permitted fabric, the preference of “Turtle dove chest” to use as a color and “knife cleaning” which have reached to the present through Ahmet Cevdet’s novels have been studied separately.

Key Words: Ahmet Midhat, İstanbul, rod, face script, title adjective, permitted shirt, knife cleaning

Giriş

Hâce-i evvel... Türk romancılığının kapısı... Çok bilen, çok anlatan; tecrübelerinden malûmatına, heveslerinden hatıralarına varıncaya kadar hemen her şeyini okuyucularıyla paylaşan bir muharrir. Öğretmek adına gece gündüz yıllarca yazmış; Türk okuyucuları eğlenerek öğrenmeyi onunla tanımış. Ve bunlardan dolayı o devrin şartları göz ardı edilerek sayısız tenkitlere uğramış bir romancı. Ahmet Midhat Efendi hakkında çok söz söylenmiş, çok yazılar yazılmıştır. Benzerlerini tekrar etme niyetinde değiliz. Biz bu çalışmamızda, toplum hayatından silinip giden; fakat onun romanlarında yaşamaya devam eden bazı kültürel değerleri dikkate sunmak istiyoruz. En büyük gayesi okuyucularını bilgilendirmek olan Ahmet Midhat, bu maksadı taşımadığı zamanlarda bile okuyucularını aydınlatmış; unutulmuş âdetlerimizi, duyunca şaşırduğumuz hassasiyetleri ve anlam veremediğimiz bazı incelikleri, zevkli kalemiyle romanlarına yansıtmışını bilmiştir. Dilerseniz şimdi, Ahmet Midhat'ın romanları vasıtasıyla günümüze kadar ulaşan İstanbul'un bazı semtlerinde gayrimüslimlerin ikâmet edememesi, sigaradan evvel çubuk içimi ve çubuk kesesinin istimali, gelinin yüzünün yazılması, düğün ertesinde akrabaların katılımıyla içilen paça ve gelinin o günde giydiği paçalık, “hanım” ve “bey” gibi bazı unvan sıfatlarının kullanımı, “helâlî kumaş”tan imal edilmiş helâlî gömlek, renk ismi olarak “kumru göğsü”nün tercihi ve “bıçak silimi” gibi bazı örf ve âdetleri, küçük başlıklar hâlinde ele alarak, incelememize başlayalım.

İstanbul'da Gayrimüslimlerin İkamet Edemediği Semtler

Şehirleri şehir, yahut sevgili veya vazgeçilmez yapan şüphesiz ruhlarıdır. Alelâde mahallelerde, çıkmaz sokaklarda bile bir şuur vardır ruhu canlı olan şehirlerde! İnsan ve şehir hikâyesi, bizde asırlar evvelinden başlar. Yerleşik hayata geçtiğimiz günlerden... Bizde âdettir bir şehir sevilir, rüyalarda görülür ve canlar pahasına da olsa alınıp baş tacı edilir. İstanbul ve Bursa gibi. Bugün dillerde destandır ki, İslâm Peygamberi, İstanbul'un fatihine iltifat ederken Fatih'i ve onun şanlı ordusunu görmüştü. Elbette o güzel şehri, güzel insanlar fethedecekti. Bu müjdeli iltifatın ardından, durmaksızın devam eden ve asırlarca süren seferlerin kutlu erleri belki de fethin zamanının gelmediğinin bilincinde idiler. Ama gelin süslemek kabilinden, şehit olup şehrin manevî mimarları olacaklarını da biliyorlardı.

Şehirlere ruh olan bu insanlar sayesinde “Bursa ve İstanbul, Mekke ve Medine gibi mübarek şehirler” oldu.¹ Aslında bu ruh tüm Anadolu'ya yayılmıştı. Ama hususan Bursa ve İstanbul'a. Belki biri, ilk gözağrısı; ikincisi de asırlardır peşinden koşulan güzel olduğu için. Ama nihayetinde bu iki şehir, tüm coğrafya için bir kalp vazifesi görüyordu. Hele hele Eyüp, Süleymaniye, Şehzadebaşı, Ayasofya, Sultanahmet ve Fatih gibi semtlerde bu hava insanları cezp eder, manevî bir sükûnet verirmiş. Herkes burada oturmak, o sükûnetli havayı teneffüs etmek istermiş. Ancak mümkün mü? Asude bir iklimde ömür sürmek isteyen; biraz da varlıklı olan Müslimler için tüm kapılar açık. Ancak Müslüman olmayanlar böyle mutena semtlerde ikamet edemezlermiş. Hâce-i evvel, bir zamanlar, buralarda oturmak isteyen gayrimüslimlerin ihtida etmelerinin şart olduğunu söyler. Ahmet Midhat Efendi 'nin, III. Selim devrini anlattığı **Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş** isimli romanında, Seydi ile alâkası olan Cangöz isimli Ermeni kadının ihtida etmesi bunun içindir. Yazarımız bunu şöyle açıklar: “Karı niçin Müslüman oldu bilir misiniz? Bilmek değil belki mana bile veremezsiniz. Mutlâka Süleymaniye'ye gelmek için. Evet! O zaman Süleymaniye'ye, Şehzadebaşı'na, Ayasofya'ya, Sultanahmet'e filâna gelmek için mutlâka Müslüman olmak lazım idi.” der.² Evet, belki de bu hususiyetti şehre söz konusu havayı veren! Islâhat ve Tanzimat Fermanı gibi pek çok zorlamalarla, Osmanlı coğrafyasındaki tüm insanların eşit olmasına kadar şehrin ruhundaki bu asalet ve buna olan muhabbet devam etmiştir. Peki herkes eşit olduktan sonra bu muhabbet bitmiş midir? Hayır! Her ne kadar hususilik kalktıysa da muhabbet devam etti ve ediyor. Ancak bir farkla ki, bu muhabbete biraz da acı karışmıştı. Değişmeler, modernleşmeler(!), yozlaşmalar... Şehri öldüren, onun ruhunu kahreden bir değişmeydi bunlar şüphesiz.

Bugün, abide diyebileceğimiz eserler bir tarafa, sokak aralarındaki bereketli bir çeşme, yol ortasındaki eski bir mezar taşı, arada bir rastladığımız çıkmaz sokaklar, bunalan ruhlara mesut bir rüzgar gibi çarpıveriyor ve bunlar hâlâ o unutulmuş aşkın, o ruhun şarkısını söylüyor.

Çubuk Kesesinden Sigara Paketine

En adi itiyatlarında bile ince bir estetiğin, derin bir zevkin hâkim olduğu insanlar tarihe karışıp giderken o zevklerini, inceliklerini, derinliklerini de götürmüşler. Bugün biz artık onların tütün içme âdetini bile romanlarda, o devir hatıra eserlerinde okuyoruz. Hayal gücümüzü uzun müddet yorduktan sonra tasavvurunu ancak becerebiliyoruz. Bir de müzelerde uzaktan seyredemediğimiz görüntülerinde!

¹ A. Hamdi TANPINAR, **Beş Şehir**, Dergâh Yayınları, 10 Baskı, İstanbul, 1995, s. 49

² Ahmet Midhat, **Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş**, Şark Matbaası, İstanbul, 1291, s. 68

Evet o zarafet ve estetik âşık insanların elinde tütün, tütün olmaktan çıkıyor, nice bin türlü kaidelere giriyordu. Ve bu kaidelerle kültürümüz içinde, görmezden gelinmez, unutulmaz ve vazgeçilmez bir yer alıyordu. Kerih görülmesine, bazen de yasaklanmasına rağmen insanı şaşırtan incelikleriyle kültür hayatımıza giren tütün kullanımını, o zamanki doğru ifadesiyle çubuk ve çubukçuluğu, isterseniz Ahmet Midhat'tan dinleyelim.

Ahmet Midhat, **Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrâr** adlı romanında Demir Bey'in konağını tasvir ederken içindeki hizmetçi ve uşakları da sırasıyla tanıtır. Bunlardan Mehmet Ağa, vekilharç ve harem kâhyalığı sıfatıyla takdim edilir. Mehmet Ağa aynı zamanda Demir Bey'in kahvecilik ve tütüncülük itiyatlarına da uşaklık eder. Selim ise, bahçivanlık ve beyin atına bakma vazifesiyle görevlidir. Bey bir yere gittiği zaman onun çubuk kesesini ve hayvan örtüsünü taşır. Ahmet Midhat, yukarıdaki bilgileri verdikten sonra çubuk kesesinin ne olduğunu da şöyle anlatır:

“Korkarız "çubuk kesesi" ne olduğunu anlayamadınız? Ortada çubuk kalmadı ki kesesini anlayasınız! Bir vakit yasemenden, kirazdan, gürgenden; boyalı boyasız, uzunlu kısalı çubuklar yapılarak tütünler onlar ile içilirdi. Bir yere gidildiği zaman dahi bu çubuklar kendi boylarınca siyah çuhadan yapılmış keselere konulup uşağın eline verilirdi. Daha kibar olanların yani mahsus tütüncü veya çubukçu ağaları bulunanların bir de sırmalı çantaları bulunarak ağalar onları omuzlarlar idi. Şimdi ise, el kadar sigara kutusunu pantolonun cebine sokuvermek derecesinde suhuletten bulunmuştur.”³

O zamana ait eserlerde sıkça rastladığımız çubuk ve bununla ilgili bilgiler bugün unutulmuştur. Ahmet Midhat Efendi, **Çengi** adlı romanında da çubuğun parçalarının insanların geçim kaynağı olduğunu vurgular. Sünbül adlı çenginin âşık olan Koç Ali, imâme ustasıdır. İmâme, çubuğun ağza değen kısmına denir. Sadece imâmede bile çok zarif ve gösterişli bir sanat hâkimdir. Koç Ali, az sayılamayacak kazancını hiçe sayıp Sünbül'ün yoluna harcarken bu işteki maharetine güvenerek şöyle der: “Benim sermaye bunlardır. Bu bilekler bende oldukça bu parayı kazanırım. Biriktirmeyi hatırıma bile getirmem. Zira para biriktirmeye çalışmak, sanatımdaki maharetime kail olmamak demektir. Ben bir imâmeciyim; ama sanatına mağrur bir imâmeciyim...”⁴

Ah.net Midhat, konaklarda bu iş için tutulan özel uşaklardan bahseder. Söz konusu iş için tutulan uşağa, Hüseyin Rahmi'nin **Metres** adlı romanında da rastlarız. Firuze Hanım, yetmiş beş yaşındaki kocası Şadi Efendi'yi, konaktaki genç çubukçuyla aldatmaktadır.⁵

³ Ahmet Midhat, **Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrâr**, İstanbul, 1305, s. 5

⁴ Ahmet Midhat, **Çengi**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul, 1294, s. 107

⁵ Hüseyin Rahmi GÜRPINAR, **Metres**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1945, s. 29

İstanbul'da bir semte, Çubuklu'ya isim verecek kadar toplum hayatında önemli yer tutan bir alet ve sanattır çubuk ve çubukçuluk... Çubuk, her şeyden önce bugün sigaranın takılarak içildiği ağızlık değildir. Çubuk, tütün içmekte kullanılan, bir ucunda imâme veya başpare denilen kehribar ağızlık, diğer ucunda da içine ateş konulan lüleden ibaret, 35-40 cm'den 2-2,5 metreye kadar çeşitli boyutlarda; yasemin, gül, kiraz gibi ağaçlardan yapılan ortası delik alettir.⁶ Lülesi topraktan yapılır ve bu kısmın altına bir de tabla konur. Bazı çubuklar tek parça, bazılarıysa eklidir. Çubuğun boyası ve ek yerlerindeki taş ve mücevherler, sahibinin servetini gösterir cinstendir. Çubuk sanatının kendine has terimleriyle çubuklar; budaklı, damaklı, markalı, burmalı, kakmalı, çiçekli, parçalı, içi pamuklu gibi adlarla birbirinden tefrik edilir.⁷ Çubuk ve çubukçuluğun tüm güzelliklerine rağmen, Ahmet Midhat'ın, çubukçulardan şikâyet ettiği de olur. **Hüseyin Fellâh** isimli eserinin hemen başında, Galata'daki Çubukçular Çarşısı ile hemen onun yanındaki Lüleçiler Çarşısı'ndan bahsederken çubukçuların tembelliğinden ve kendilerini yenileyemediğinden yakınır.⁸

Çubukların muhafaza edildiği yere çubukluk denmiştir. Hüseyin Rahmi'nin **Cadı** adlı romanında böyle bir çubukluk yer alır. Eserin birinci derece kahramanlarından Şükriye, medyumunu işitebilmek için çubukluğa saklanmıştır.⁹

Çubuğun yapımında bu kadar incelik olursa, elbette içmenin de bir çok kaidesi olacaktır. Çubuğun hazırlanması, ikram edilmesi de ayrı kaidelere bağlıdır ve özel görevlileri vardır. Çubuk ikramı yapan uşak, konakta, köşkte ya da sarayda olmasına ve vazifesine göre adlar alır. Çubukçu, çubukçu başı, çubukçu ağası, haremelerde çubuk kalfaları bu iş için vardır. Bu hususî vazife için çubukçuda ciddî bir tecrübe de bulunmalıdır.¹⁰

Geçmişin her noktasında hikmet arayanlardan değiliz. Ancak, zevk ve sefa peşinde koşmayı tasvip etmemekle birlikte, bu itiyatların şatafatını da gereksiz bulmuyoruz. Zira, hayallerin; hatta hayatların bile her anına su gibi girmiş olan bu ahenk, nizam ve özen anlayışı, her şeyi olduğundan kat kat zevkli hâle getirmiştir. Bu hassasiyet, insanları yormamış, bilâkis dinlendirmiştir. Hayatın her safhasında, ince sanat zevkinin fertlerin ruhuna işlediği dönemler böyle imiş. Şimdi, belki de Osmanlı İmparatorluğunun kudretini temsil eden, ne çubuk kesesi; ne de bunları taşıyan çubukçular var. İmparatorluk da "Efendi Millet" de tarihe karıştı. Artık herkes kendi kendisinin efendisi. Mekanikleşmenin iliklere kadar işlediği bu zamanlarda, yalnız

⁶ M. Zeki PAKALIN, **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yay., İstanbul, 1993, C. I, s. 383

⁷ Ahmet Rasim, **Ramazan Sohbetleri**, (Haz. R. Erem KOÇU), Kervan yayınları, (tarihsiz), s. 18

⁸ Ahmet Midhat, **Hüseyin Fellâh**, Kıranbar Matbaası, İstanbul, 1292, s. 5

⁹ Hüseyin Rahmi GÜRPINAR, **Cadı**, Hayriye Matbaası, İstanbul, 1330, s. 240

¹⁰ Sâmiha AYVERDİ, **İbrahim Efendi Konağı**, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1982, s. 20-22

zarurî işlerini yetiştirilebildiği bahanesiyle kendi derdine düşen fertlerin, elbette böyle hususiyetleri düşünmek için ne ruh kudreti, ne isteme gücü, ne de zevk edinme hissi olacaktır. Bu servetten bize kalan, ceplerimizden zoraki çıkardığımız herhangi bir sigarayı, rast gele bir çakmakla yakıp, efkâr dağıtmaktır herhalde...

Yüz Yazısı yahut Telli Duvaklı Gelinlerin Teline Ne Oldu?

Unutulan, ama Ahmet Midhat'ın romanlarından bugünü seyreden âdetlerden biri de "yüz yazısı"dır. Gelinlik giydirilen genç kızlar, bu işin ehli sayılan kadınlar tarafından süslenir. Önce gelinin yüzündeki tüyler ağdayla alınır. Ahmet Midhat Efendi, ağda ve kullanımından, **Jön Türk** adlı romanının yüz yazısını tafsilatla anlattığı sayfalarda hayretle bahseder. Gelinin yüzü ağdayla temizlendikten sonra düzgünlenen yüze zambak sürülür. Bunun üzerine eteklere kadar uzanan altın veya gümüş tellerin ucu iliştilir. Alın ve yanaklara da inciler, parlak pullar, elmas ve zümrüt gibi değerli taşlar yapıştırılır.¹¹ Hüseyin Cahit, **Nadide** adlı eserinde, gelinlerin böyle altın ve gümüş tellerle süslenmesini anlattıktan sonra bu işi yapanlara Balkanlarda telci denildiğini nakleder.¹² Telciler aynı zamanda düğünün davetçileridir de. Bu süslemeler yörelere göre renk ve desen değiştirir. Bazı yerlerde gök kuşağını takliden her renkten pullar seçilirken, bazı yörelerde de altın paralar; yahut Mühr-i Süleymanlar tercih edilir. Fakat hemen her yerde göze çarpan husus, gelinin yüzüne değerli taşlardan hilâl ve yıldız şeklinin yapılmasıdır. Çizilen her desenin ayrı manası vardır. Değerli taşlardan yapılan parlak yıldızlarla gelinin alınının ak, bahtının açık olması dilenir. Bunlar, nazara karşı bir tılsım niyetiyle de yapıştırılır. Yine Mühr-i Süleyman'daki kudretin tecellisi de gelin için istenir.¹³ Ayrıca yüze işlenen hilâl ve yıldızla da Türk kızlarının bayrak ve vatan sevgisi simgelenir. İnsanların en hususî, en heyecanlı günlerinde çok sevip kutsal bildikleri bayraklarını elmas gibi değerli taşlarla yüzlerine çizdirmeleri; bunu uğur ve büyük bir şeref saymaları dikkate değer bir inceliklerdir.

Yüz yazması âdeti, Osmanlı devletinin son dönemlerinde rağbetten düşmekle beraber tamamen kaybolmuş da değildir. Romanlarımızda bu âdetten sıkça bahsedildiği görülür. Hüseyin Rahmi'nin **Bir Muadele-i Sevda, Tesadüf** ve **Nimetsinas** isimli eserlerinde de söz konusu âdete rastlarız. **Tesadüf**'te bu âdetin ortadan kalkmaya başladığı ve Batılı tarzda gelin süslemelerin yaygınlaştığı belirtilir.¹⁴ Fatma Aliye Hanım, **Muhâdarât** adlı romanında Şefik'le Rüveyde'nin düğününü

¹¹ Ahmet Midhat. **Jön Türk**, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul, 1326, s. 14

¹² Hüseyin Cahit YALÇIN, **Nadide**, Âlem Matbaası, İstanbul, 1308, s. 188

¹³ Sadi Yaver ATAMAN, **Türk İstanbul**, (Haz. Süleyman ŞENEL), İstanbul Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1997, s. 326

¹⁴ Hüseyin Rahmi GÜRPINAR, **Tesadüf**, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1945, s. 52

anlatırken Rûveyde'yi, yüzündeki elmaslarla, pullarla tasvir eder.¹⁵ Mehmet Celâl de, **Dâmen-âlûde**'de Enver ile Şefika'nın düğününü anlatırken yüz yazısı bahsine değinir.¹⁶

Misalleri bu şekilde çoğaltabiliriz; ancak yok olmak üzere olan bu âdeti, tafsilâtıyla yine Ahmet Midhat Efendi'nin eserinde görüyoruz. **Jön Türk**'te, gelin "hazırlayıp çıkarmayı" "sanayi-i nefise"den gösteren yazar, gelin süslemeye herkesin hevesli olacağını; fakat ehil olmayanların kalp kırmadan saf dışı bırakılması gerektiğini ifade eder. Daha sonra da bu iş için en lâyük kadınların işe nasıl giriştiğini anlatır. Ağdayla yüzün temizlenmesinden sonra sıra çehrenin süslenmesine gelmiştir: "İşte yüz bu suretle yolunduktan sonra üzerine bir kat beyaz düzgün ve onun üzerine de bir kat koyu zamk sürülür. Hani ya şu kâğıt yapıştırmak için eritilip mayi haline konulmuş olan zamklar yok mu? İşte öyle bir mayii gelinin yüzüne sürerler. Badehü gayet ince kırılmış gümüş veyahut altın gelin telleri ve beyaz ve sarı ince pullar ile bu yüzü nakşetmeğe başlarlar. Meselâ alnın üzerine çifte ay yıldız ve yanakları üzerine mühr-i Süleyman ve çeneye bir devâir-i mütehaddil-merkez gibi eşkâl-i acîbe ve garîbeyi resmederler ki, şu hâlde gelinin yüzü bir nikâb-ı acîb ile tastamam örtülmüş olur."¹⁷

Ahmet Midhat, yukarıdaki satırların devamında, o dönemlerde hemen her kadının bu tuvalete düşkün olduğunu; ancak yüz yazdırmanın sadece gelinin hakkı olduğunu belirtir. Bunun yanında, gelinin çok yakın akrabaları da sadece alınlarını yazdırma ayrıcalığına sahiptir.

Evet bugün ne yüz yazısı; ne de telli duvaklı gelinlerin tell'i biliniyor. Sırası gelip de söz açıldığında telli duvaklı; yahut telli pullu gelinlerden söz ediliyor. Fakat maalesef bugün ne tel; ne de pul kalmış. Bazıları ise, duvağı bile çok görür olmuştur. Hüseyin Rahmi, gelinlerin süslenmesindeki bu değişimden rahatsız olan yaşlı bir kadını, şöyle konuşur: "Gelin yukarıda... Hani onu süslemek için tutulan madama yok mu? İşte onun karşısında... Önlerine kutu kutu beyaz tozlar, merhemler koymuşlar. Bunların Frenkçesi kreme mi, karalama mı? Ne karın ağrısı ise işte birer adları var. O süsçü başbağlayıcı madama ise üç gün evvelinden başladı. Süsçü mü, tımarcı mı, o karı nasıl bir şey bilmem?.. Kızın yüzünü biraz temizleyiniz diye madamaya söyledim. Ellerini böyle sallaya sallaya reddetti. Alafrangada yüz yolmak ayıpmış... Aman varsınlar dinlemesinler... Zaten yapıştırma yok, bilmem ne yok; şimdiki gelinler hiçbir şeye benzemiyorlar ki... Yalnız yüzlerinde "kakarava" ile toz..."¹⁸

¹⁵ Fatma Aliye, **Muhâdarât**, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul, 1309, s. 461

¹⁶ Mehmet Celâl, **Dâmen-âlûde**, Tahir Bey Matbaası, İstanbul, 1316, s. 6-7

¹⁷ **Jön Türk**, s. 14

¹⁸ **Tesadüf**, s. 22

Paça Gününe Gittiniz mi?

Ahmet Midhat Efendi, paça günü ve paçalıktan **Gönüllü** adlı romanında söz eder. Muharririmizin söylediğine göre, düğünün ertesi günü -cuma günü- kız babasının evinde bir ziyafet verilir. İşte o güne paça günü denilmiştir. O gün, yakın akrabalar bir araya gelir, büyüklerin elleri öpülür ve onlardan nasihatler dinlenir. “Ehibbamızdan akıllı bir adam vardır. İki kız kocaya vermiştir. İkisinde de paça günü damatları el öpmeye geldikleri zaman bir aralık halvet ederek damat ile yalnız kalıp ona nasihat ederdi.” diyen Ahmet Midhat, bu âdetin güzelliğinden söz etmiştir.¹⁹

Pakalın ise, Osmanlı devrinde düğünlerin perşembe günü yapıldığını ve bir gün sonra düzenlenen paça günü ziyafetinin, yeni evliler tarafından verildiğini söyler. Bu ziyafette paça ikram edilmesi âdet olduğundan bu güne, paça günü adı verilmiştir. Gelin o gün özel bir kıyafet giyer ki, buna da paçalık denir.²⁰ Pahalı kumaşlardan özenle dikilen bu kıyafet en az gelinlik kadar gösterişli ve değerlidir. Bu yönüyle paçalık, Hüseyin Rahmi'nin **Tesadüf** isimli eserinde de mevzu edilir. Romandaki Gülsüm adlı genç kadın, kumru göğsü rengindeki paçalığını, Nefise ismindeki dolandırıcıya kaptırır.²¹

Yakın akraba ve komşuların davet edildiği paça günü, birçok değişikliklerle de olsa bugüne kadar yaşayabilmiş şanslı âdetlerden biridir. Bazı yörelerde paça günü, bazı yerlerde de farklı isimlerle düğünün ertesi günü gelinin evinde toplanılarak eğlenceler düzenlenir; oyunlar oynanır. Ardından yemekler yenir.

Paça günü âdeti kimi yerlerde adıyla kalmış; kimi yerlerde ise, adı da mahiyeti de değişmiştir. Fakat biz artık kehanet sayılamayacak bir tahminle "eski bir âdet" olan paça gününün, ömrünün ziyadesiyle kısalığını söyleyebiliriz.

“Hanım” Olmak Kolay mı?

Başlangıçta vurgulamaya çalıştığımız toplum hayatına hâkim olan nizam ve ölçüyü, unvan sıfatlarının sarf edilmesi sırasında da görüyoruz. Bugün kadınlar için kullanılan sıfatlardan sadece birisi yaşıyor: Hanım. Diğerleri ise, tarihin sayfalarına karışmıştır. Evet, eskiden kadınlar sosyal, ekonomik veya kültürel hususiyetlerine göre unvanlar almış. Kimilerine “hanım”, kimilerine “dudu”, kimilerine “molla”, kimilerine ise, yalnızca “kadın” sıfatı uygun görülürmüş. **Taaşuk-ı Talat ve Fitnat**'taki Hacı Mustafa'nın analığı Emine Kadın gibi. Molla ve dudu tamamen unutulmuşsa da bugün dudu sıfatı bazı yörelerimizde sadece isim olarak kullanılmaktadır. Osmanlının son zamanlarında artık anlamlarını iyice kaybetmiş, yalnız adları kalmış bu unvanlara rastlıyoruz ki, bu unvanları taşıyan kadınlar molla,

¹⁹ Ahmet Midhat, **Gönüllü**, Kırganbar Matbaası, İstanbul, 1314, s. 46

²⁰ **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, s. 749

²¹ **Tesadüf**, s. 36, 271-272

dudu; ya da hanım'lık vasıflarını taşıyamıyorlar. Meselâ, Nabizâde Nazım'ın **Zehra** romanındaki Habibe Molla'nın; Hüseyin Rahmi'nin **Metres** adlı eserindeki Meryem Dudu'nun, yahut Ahmet Midhat Efendi'nin **Henüz On Yedi Yaşında** isimli romanındaki Maryanko Dudu'nun taşıdığı unvanlarıyla kültürel, sosyal; yahut ekonomik durumları arasında hiç bir ilgi yoktur.

Şimdi; hanım, molla ve dudu unvanlarının ne anlama geldiğini ve kimlere verildiğini Ahmet Midhat'tan dinleyelim: "Recep'in validesine birkaç defa düşen münasebet üzerine "molla" unvanını vermiş olmağımızın sebep ve hikmeti muhtac-ı izahıdır. Yenişehir'de kadınların "hanım" ve "molla" ve "dudu"dan ibaret üç nev elkâbı vardır. Birincisi, mutasarrıf ve hâkim ve muhasebeci ve mektupçu ve şehrin kudemayı hanedanından olan zevatın haremlerine tahsis ederler. Öyle her rast gelen kadın "hanım" unvanını alamaz. İkincisi dahi, beynennisvan mümkün olabildiği kadar okumuş bulunan kadınlara verirler. Burada maatteessüf yalnız "okumuş" bulunan demeye mecburuz. Zira yeni usul tedarisimizde çocuklarımızın yazması daha kolay ve okuması daha güç olduğu halde eski usul tedarisimizde bilâkis kolaylık okumakta ve güçlük yazmakta olduğundan harekeli yazıları okuyanlar binnisbe çok bulunur idi de bunlar yazı yazmaya muktedir olamazlar idi. Eski usulün müsaadesi derecesinde Rumeli'nden dahi maarif-i nisvaniyeye ehemmiyet verilir. Kızlardan pekçokları hıfzını dinletirler. Bunlardan daha çokları "Hüdâ Rabbim" ve "Muhammediye" ve "Ahmediye" ve "Menkıbe-i Mevlid-i Şerif" ve "İlm-i Hâl" vesaireyi pek güzel okurlar. İşte böyle okumuş olan kadınlara da velev fena olsunlar "molla" unvanını verirler. Hakikaten kibardan olmakla beraber okumak dahi bilmeyen kadınlara Yenişehir'de alelumum "dudu" derler ki, Deliorman ve Tuna ve Balkan taraflarında da bunlara "kadiş", lâkabını verirler."²²

Yukarıdaki satırlarda bu unvanlar Balkanlar; yahut Rumeliye isnad edilseler de İstanbul ve Anadolu'da da kullanıldığı örnekleriyle malûmdur. Bugün hayatımızın hemen her cihetinde başlayan tekdüzelik maalesef bu konuda da vazifesini icra etmiş ve "sözde" tüm insanların eşit olduğu modern toplumda, bütün kadınlar "hanım" olmuştur.

Gelelim "Bey"lere...

"Kimimiz Ahmet Bey,
Kimimiz Ahmet Efendi;
Ya Ahmet Ağayla Ahmet Beyefendi?"

der, Orhan Veli, "Ahmetler" adlı şiirinde.²³ Ahmet Bey, denildiğinde bu sıfatla uygun bir muhayyile oluşuyordur zihnimizde. Kim olabilir Ahmet Bey? Yahut hangi

²² Gönüllü, s. 36

²³ Orhan Veli KANIK, **Orhan Veli-Bütün Şiirleri**, Adam Yayınları, 28. Baskı, İstanbul, 1996, s. 111

Ahmetler, “bey” olabilir? Peki ya Ahmet Efendi; ya da Ahmet Ağa ? Herkes “bey” veya “efendi” olabilir mi?

Bugün rast gele kullanılan bu unvan sıfatlarının panoramasını Ahmet Midhat'tan öğrenelim. Hâce-i evvel, **Hayret** adlı romanında bu sıfatların açıklamasını İsmail Azmi adlı kahramanına yaptırır. İsmail Azmi önce “ağa” unvanından başlar: “Bizde isimler için üç sıfat bulunup birisi “ağa”dır ki, okuyup yazması olmayan, maarıftan mahrum bulunan zevata verilir.” der.²⁴ İsmail Azmi'nin bu açıklamasından daha geriye gidildiğinde farklı bir manzarayla karşılaşırız. Lügatlarda “büyük” anlamı taşıyan ağa kelimesi, önceleri yüksek mevkilerde bulunanlar için (Yeniçeri Ağası, Hazine Ağası, Harem Ağası vb.) kullanılmıştır.²⁵ Bu bilgilere göre bugün ağa'nın kullanımında bazı değişiklikler olmuştur. Günümüzde okuma yazması olmayan kişilere ağa denilmediği açıktır. Bugün genellikle kültür seviyesi düşük, taşra kökenli zenginler için kullanılmaktadır.

Anlamını tamamen kaybeden ikinci sıfat “efendi” dir. İsmail Azmi bu sıfatı da şöyle tanıtır: “İkincisi “efendi”dir ki, taallüm ve teeddüb etmiş olduğu halde zâdegândan bulunmayanlara ithâf olunur.”²⁶ Pakalın da buna benzer bilgiler vererek, eskiden okuma yazması olan, maarıfle ilgilenen; ya da eğitimi vasıtasıyla makam mevki sahibi olan insanlara efendi denildiğini ifade eder.²⁷ Fuad Köprülü de bu sıfatın, XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanıldığını ve tahsil görmüş, siyasî, ilmî ve dinî çevrelerde itibar sahibi olan kimseler için bu unvanın sarf edildiğini söyler. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra şehzadelere efendi, padişahlara ise, efendimiz denilmeğe başlanmıştır. Şeyhülislam ve Hristiyan din büyükleri de efendi unvanıyla anılırken, padişah zevceleri için de “kadınefendi” tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Aynı devirde hanım ve bey unvanları da efendi ile birleştirilerek hanımefendi ve beyefendi şeklinde kullanılır olmuştur.²⁸ Aynı yazıdan Tanzimat'tan sonra sadece okur yazarlar ve .mektep talebelerinin bu unvanla anıldıklarını da öğreniyoruz. Bugün ise, bu açıklamalarımızın tam aksine, cehaleti ve vasıfsızlığıyla sıradan işlere bakan kişiler için efendi tabiri kullanılır.

Bugün herkese malolmuş “bey” ise, eski Türklerden beri yüksek rütbeli kimseler için kullanılan bir ifadedir.²⁹ Yüzyıllarca siyasî veya askerî otoriteyi ifade eden bu unvan, zamanla umumileşerek özel anlamını kaybetmiş ve az çok makam

²⁴ Ahmet Midhat, **Hayret**, İstanbul, 1302, s. 285

²⁵ **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s. 21

²⁶ **Hayret**, s. 285

²⁷ **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. I, s. 505

²⁸ M. Fuad KÖPRÜLÜ, “Efendi” Mad., **İslâm Ansiklopedisi**, TDV, C. X, İstanbul, 1994, s. 505

²⁹ Daha geniş bilgi için bkz., M. Fuad KÖPRÜLÜ, “Bey” Mad., **İslâm Ansiklopedisi**, TDV, C. VI, İstanbul, 1992, s. 11-12

sahibi olan; ya da böyle birinin neslinden gelen herkes için kullanılır olmuştur. İsmail Azmi, “bey”i şu şekilde tanıtır: “Üçüncüsü dahi “bey”dir ki, kişizâdelere verilir bir unvandır.” Anlaşılan bugünkü umumileşme o zamandan başlamıştır. Zira, İsmail Azmi, şikayetle sözüne devam ederek: “Vakia hiç de kişizâde olmayan birçok adamlar bu “bey” unvanını gasp ederler ise de ben onlara mukayyes değilim.” der.³⁰

Bugün rast gele kullandığımız efendi, bey ve ağa kelimeleri üzerinde durup da bu sıfatların ikisinin birleşmesinden meydana gelen "ağabey" unvanından bahsetmemek abes olur herhalde. Evet, Türk aile geleneğinde büyük kardeş, küçüklerinin hem ağa'sı hem de bey'idir. Bu sıfat, Türk aile yapısındaki hiyerarşiyi, fertler arasındaki muhabbet ve hürmeti net bir şekilde ifade eder. Bu gelenek çerçevesinde, ağa ve bey sıfatlarının anlamları ihsas ettirilerek "ağabey" sıfatının kardeşler arasındaki sevgi ve saygıyı belirlemesinde sınırlar çizilmiş olur.

Helâfi Kumaş'tan, Helâfi Gömlek...

Ne demek, kumaşın helâlîsi, haram(îsi) olur muymuş? Bugün biz, helâlî, helâlî kumaş tabirinin ne olduğunu anlamak için lügatlere müracaat etmek zorunda kalıyoruz. Öğrendiğimize göre helâlî, ipekten imal edilmiş bürümcüğün keten yahut pamukla karıştırılarak dokunmasından elde edilen ve bir zamanlar en çok rağbet gören kumaşlardan birinin adıdır.³¹ Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık** adlı romanında, bu kumaştan, kıymetli ve dayanıklı olması cihetiyle bahseder. Romanın kahramanlarından Senai, helâlînin kıymetini hissettirir bir şekilde köy ağası olan babasının helâlî çarşafı üzerinde yattığını söyler. “Yoksul şehirlî kadın çimento üzerinde yatıyor ise de cihanı ve cihanın terakkiyatını köyde helâlî çarşafı üzerinde yatan pederimden daha ziyade görmüş tanımıştır.” der.³² Aynı eserde helâlî çarşaf gibi helâlî gömleğe de rastlarız.

İç gömleklerde, çamaşırlarda, çarşafalarda en çok tercih edilen kumaş bürümcüktür. Çünkü yumuşak, ince ve çok sağlamdır. Fakat İslâm dinine göre erkeklerin ipek giyemeyeceği de ortadadır. İpekten dokunan bürümcüğün bu kadar tercih sebebi varken erkekler bu fayda alanının dışında kalmışlardır. Ne yapılabilir? diye düşünenler, yolunu bulmuş ve ipeği keten yahut pamuk ipliği ile dokumuşlar; adına da yaptıkları helâlîleştirme işinden dolayı “helâlî” demişlerdir. Helâlî'nin ne kadar helâl olduğunu, erbabına havale edelim. Ancak bunu yapanların bıyık altından gülmeyi andırır muzip gözü açıklıkları da ortadadır. Böyle bir hususta insanların helâl-haram kaygısı taşımaları dikkate değer doğrusu. Yine gözardı edilemeyecek bir vakia var ki, o da insanların yasak olan bir harekete doğrudan doğruya, pervasızca yeltenememeleridir. Helâlî kumaşların ortaya çıkmasında bunun da tesiri olsa gerektir.

³⁰ Hayret, s. 286

³¹ Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, s. 796

³² Ahmet Midhat, **Bahtiyarlık**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul, 1302, s. 5

En azından cemiyetin kınayan bakışları bu pervasızlığa engel olmuştur. Böyle bir toplumsal yargılamanın, gayriresmi nizamın kurulu olduğu ve onları aşmanın ciddi cür'et gerektirdiği zamanlar geride kalmış. Ancak açıktır ki, bugün helâfî kumaşa ihtiyaç kalmamıştır. Zira şimdi bir kısmımız ipekten şiddetle kaçarken, diğer bir kısmımız da göğsünü gere gere, saf ipekten gömlekler giyer olmuştur. Ne diyebiliriz ki, zamanımız insanı ya toplumsal yargılamaları tamamıyla aşmış; ya da cemiyet hayatı bu yargılama gücünü bütünüyle kaybetmiştir...

Kumru Göğsü Rengi

Hayat dolu, sevgi dolu bir renk ismi; ne güzel bir adlandırma! Ahmet Midhat'ın **Hayret** adlı romanında, Mirza İsmail Han müstear ismini kullanan İsmail Azmi, gösteri yapacağı sahneye kumru göğsü renginde bir Acem setrisiyle çıkar.³³ Aynı renge **İntibah**'ta Mahpeyker'in giydiği feracede de rastlarız.³⁴ Namık Kemal, gurup vaktindeki renk cümbüşünü, "Her renkten nice renk-i diğer tevellüt eder" diyerek, kumru göğsüne benzetir.³⁵ Kumruların hareketleriyle göğüslerinde meydana gelen zengin renk değişiminden doğan bu isim, bugün tamamen unutulmuştur. Ruh tabiatla imtizaç etmiş o insanlarla beraber kaybolan kumru göğsü rengi, maalesef bugünkü hayat anlayışımızı yansıtan bir ifadeyle sadece "yanar döner" diye anılır olmuştur. Hayretle karışık tesellimiz, bugün hâlâ gökmavisi, gülpembe, gülkurusu, toprak rengi, su yeşili, süt beyazı, kül rengi, kavuniçi, çağla yeşili gibi renk adlarının kullanılıyor olması. Öyle ya, hardal sarısı yerine atık su rengi; kül rengi yerine beton rengi denilebilirdi. Neyse o kapıyı açmayalım. Ahmet Midhat Efendi, **Hayret**'i bugün kaleme alsaydı, tabiatan, hayvanlardan bîhaber yaşayan bizlere bakarak, söz konusu yerde, "kumru göğsü renginde" deyip geçmez; öncelikle kumruyu uzun uzun anlatırdı herhalde!..

Dilerseniz kalemi Ahmet Midhat'a verelim de kumru göğsü renginden bahsettiği kısma bugün için yeniden bir giriş yaptıralım:

"Muharrir-i âcizin sinnindeki kâriflerimize malumdur ki, kadim zamanlarda herşey murassa ve musanna idi. Ol devirlerde, fûruatta bile zevk-i selim temaşa edilirdi. Geçenlerde şirket vapuruyla İstanbul'dan karşıya geçecektim. Yanına oturduğum sonradan görme bir âdem, etrafındaki zıppçıktılara beyaz bir araba aldığından bahsile müstemilerin imrenmesinden telezzüz eyliyor idi. Evveleminde, ecdâdımız böyle beyaz deyip geçmezdi. Beyazı; göz akı beyazı, süt beyazı, kar beyazı, kirli beyaz, çiğbeyaz gibi nam ile tefrik ederdi. Heyhat nerede o evvelin, nerede o zevk-i selim!.. Hâlihazırdaki bu nesl-i garibe; yahut şu sonradan görme efendiye, kumru göğsü renginde setri, bırakın setriyi, kumru göğsü renginde elbise desem, bir

³³ **Hayret**, s. 373

³⁴ Namık Kemal, **İntibah**, İstanbul, 1876, s. 24

³⁵ A.g.e., s. 33

zaman kaleme aldığım **Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi** nam eserimde bahsettiğim dil bilmez vahşi Pardiçarlar gibi nazar-ı hayretle yüzüme bakar da yine de bir şey anlayamazlar. Zira bu nesl-i cedit, şu musanna kâinatta nebatât ve hayvanâtta bîhaber bir vaziyette hâb-ı gaflette imişler gibi imrâr-ı vakt eylerler. Ol vechile biz şimdi kumru göğsü renginden vazgeçip, evvelâ zavallı kumru kuşunu tasvire girişelim..”

Bıçak Silimi

Bu ifadeyi öncelikle gerçek anlamıyla tanıyalım. Ta ki mecaz anlamını okurken acı tebessümlerimize bir miktar da hayret karışsın. Bilindiği gibi, kurban kesiminde kullanılan bıçaklar, bir sonraki bayrama kadar paslanmamaları için dikkatle silinir, kurulur ve saklanır. Eskiler buna bıçak silimi derlermiş. Zamanla bu ifadeye mecazî bir anlam da yüklenmiş. Zaman zaman devrinin; zaman zaman da kendinden önceki dönemlerin bazı güzelliklerini, nüktelerini, bugünlere ulaştıran Ahmet Midhat Efendi, bıçak silimini bakın nasıl anlatıyor: “Bıçak silimi! Erbâb-ı işret için tatvil ve tafsile hâcet var mı? Ramazan-ı şerifin takarrubu hasebiyle bir son sohbet-i meynûşâne edilerek artık bayramın hulûlüne kadar perhizkârlığa hazırlanmak! Öyle ya! Ramazan geliyor. Bıçak silinecek. Bayrama kadar kemal-i perhiz ve ittikâ ile ibadet ve taat edilecek. Öyle bir hâl-i ittikâya girmek için sanki gözleri arkada kalmamak üzere ehl-i işret böyle bir bıçak silimine kendilerini muhtaç görüyorlar .”³⁶

Aslında sevdikleri, itaat etmek istedikleri, saadetlerini, itibarlarını, millî refahlarını borçlu olduklarına inandıkları dinlerine itaatsizliğin verdiği vicdanî rahatsızlığı taşıyan bu eski tiryakiler, çok sevdikleri ve çok şeyler borçlu oldukları dinleri uğruna meyi, işret âlemlerini terk edememişlerse de hiç olmazsa ramazanda kendimize çekidüzen verelim diye bir vicdanî borç hissetmiş olmalı ki, bir aylığına kendilerini zevküsefadan çekip ibadet ve tövbeye yönelmişler. Fakat hayret ki, yine arzularına söz geçiremeyip “Bir ay içemeyeceğiz, bari şimdi tadını çıkaralım!” düşüncesiyle ramazan müddetince mideleri paslanmasın diye meyle bir güzel yıkamayı(!) âdet edinmişler. Ve şu hâllerini “bıçak silimi”ne benzeterek bu ilginç teşbihe sığınmışlar. Artık bir aylık taatin peşin mükâfatı mı dersiniz, kimsenin inanmayacağı komik bir gözüaçıklık mı, muziplik mi, yoksa daha çok içmek için bahane mi ? Ne dersiniz deyin; ama bu âdet öyle yayılmış ki, Bektaşî fıkralarına bile girmiştir. Konuyla ilgili fıkrayı yine Ahmet Midhat’tan dinleyelim:

“Esnâ-yı ramazanda işret ettiği görülen bir Bektaşîye “Baba Efendi! Şaban evâhîrinde bıçak silimini galiba unutmuşsunuz!” dediklerinde “Hayır evlât unutmadım. Bıçak silimini yaptım; ama besbelli bizim bıçak temiz duramıyor. Her akşam silsem yine faydası yok.” demiş.”³⁷

³⁶ Gönüllü, s. 10-11

³⁷ A.g.e., s. 10-11

Yine Ahmet Midhat Efendi, zevk ve sefa erbâbının bu âdetini, “Erbâb-ı fîsk ve fücûr meyânındaki bu bıçak silimi âdet-i cahilânesi” şeklinde yererek başladığı satırlarda, itaat ve ibadet dönemine girerken böyle bir ziyafet çekmenin Hristiyan âleminden geldiğini söyler. Bilindiği gibi Hristiyanlarda oruca benzer bir nevi perhiz vardır ki, bu perhiz başlangıcında onlar kendine ziyafetler çeker. Hatta Ahmet Midhat karnavalların ortaya çıkışını buna bağlar: “İhtimale pek karibtir ki erbâb-ı fîsk ve fücûr meyânında bu bıçak silimi âdet-i cahilânesi dahi Rumeli'nin Rum ve Bulgar ve Eflâk gibi ahali-i Nasraniyesinden ve bahusus Rumlardan intikal eylemiş olsun. Vakıa buralarda ve bahusus Avrupa'da ve Avrupa'nın da bir zaman Venedik şehrinde görülen karnavalları derecesinde karnaval yapmak Rumeli için hasbüzzaman mümkün olamaz idiye de büyük perhize girileceği zaman bir hafta kadar evvel vur patlasın çal oynasın âlemlerine girmekten ibaret bulunan karnaval âdetleri her yerin kabiliyetlerine göre bilcümle ahali-i Nasraniye nezdinde az çok vardır(...) Güya perhiz-i kepire girileceği zaman iki aya karib bir müddet-i tâvile zarfında her nev ıyş ve nûştan nefislerini mahrum edeceklerinin peşin mükâfatı olmak üzere Nasara bu âdete riayet eylemekte oldukları gibi mürûr-ı zaman ile ve ihtilât tesiriyle âdet-i mezkûrenin bir parçası Rumeli ahalisine dahi intikal etmiş olmak gerektir.”³⁸

Aslında insanlar mademki ramazanla kendilerini duygusal olarak kayıtlı hissediyorlar, makul olan ramazana daha çok içerek değil, tövbe ederek ve halis niyetle hazırlanmaktır, diyen Ahmet Midhat, bu âdetin devamını cehalete bağlar. Halk nezdinde dinî ve millî şuurun tekemmülüyle böyle âdetlerin yaşayamayacağı ümidini besler. Evet, kabul ediyoruz ki, hoş olmayan bir âdet. Fakat dinini yaşayamayan bazı insanların kendini bir ay da olsa halis Müslüman olarak görmek istemesini; yahut da vicdanen duydukları rahatsızlığı görmezlikten gelmek insafsızlık olur herhalde. Söz konusu mahcubiyet de güzel değil midir? Bu bize, ister istemez Yahya Kemal'in oruçlu olmadığı bir ramazan gününde gönlünden kalemine akan, “Atik-Valde'den İnen Sokakta” şiirini hatırlatıyor:

“İftardan önce gittim Atik-Valde semtine,
Kaç def'a geçtiğim bu sokaklar, bugün yine,
Sessizdiler. Fakat Ramazan mâneviyyeti
Bir tatlı intizâra çevirmiş sükûneti;
Semtin oruçlu halkı, süzölmüş benizliler,
Sessizce çarşıdan dönüyorlar birer birer;
Bakkalda bekleyen fikarâ kızcağızları
Az çok yakından sezdiriyor top ve iftarı.

³⁸ A.g.e., s. 21

Meydanda kimse kalmadı artık bütün bütün;
Bir top gürültüsüyle bu sâhilde bitti gün.
Top gürleyip oruç bozulan lâhzadan beri,
Bir nurlu neş'e kapladı kerpiçten evleri.
Yârab nasıl ferahlı bu âlem, nasıl temiz!

Tenhâ sokakta kaldım oruçsuz ve neş'esiz.
Yurdun bu iftarından uzak kalmanın gamı
Hadsiz yaşattı rûhuma bir gurbet akşamı.
Bir tek düşünce oldu tesellî bu derdime;
Az çok ferahladım ve dedim kendi kendime:
"Onlardan ayrılış bana her an üzüntüdür;
Madem ki böyle duygularım kaldı, çok şükür."³⁹

Sonuç

Netice olarak, Ahmet Midhat Efendi yazmış olduğu romanlarda bugün ekseriyetle unutulmuş İstanbul iskân politikası; sigara üretilmeden evvel çubuk içimi ve çubuk kesesinin kullanımı; gelinlerin yüzlerinin yazılması, başlarının bağlanması ve süslenmesi; düğün sonrasında yakın akrabaların katılımıyla paça içilmesi ve o gün gelinin giydiği özel elbise; "hanım", "bey", "dudu" veya "ağa" gibi bazı sıfatların rasgele kullanılmaması; giyim-kuşamda helâl ve harama riayetle ortaya çıkan "helâlî kumaş" ve bundan mamul "helâlî gömlek" in toplum tarafından tercih edilmesi, renk adı olarak "kumru göğsü" nün kullanımı ve içkiye müptelâ insanların ramazan ayı gelmeden evvel son bir kez daha sarhoş olmalarından kinaye "bıçak silimi" gibi bazı örf ve âdetlerimize yer vermiştir. Bu vesileyle Türk insanının kültürel birikimi, dil hassasiyeti, edebî zevk ve hayat anlayışını okuyuculara yansıtarak, bir taraftan milleti oluşturan fertler üzerinde edebî zevkin teşkil ve tespitine hizmet etmiş; diğer taraftan da dil, din ve milliyet şuurunun idrakinde olumlu tesirler uyandırmıştır. Böylece, ele aldığımız edebî eserler, hem Türk romanının gelişmesine katkı sağlamış; hem de Türk kültürünü gelecek nesillere aktarmıştır.

³⁹ Yahya Kemal BEYATLI, *Kendi Gök Kubbemiz*, MEB Yayınları, İstanbul, 1994, s. 28-29